

Inferència i subjectivació en la interpretació dels fraseologismes. Un estudi qualitatiu en l'àmbit de l'ensenyament secundari¹

Josep Vicent Garcia Sebastià²

Resum: Actualment els joves presenten moltes dificultats a l'hora de comprendre la fraseologia, i, en conseqüència, no l'usen. Aquestes mancances tenen a veure, entre altres factors, amb la distància cultural que existeix entre la realitat que actua com a rerefons del significat fraseològic i el coneixement enciclopèdic dels parlants. En aquest sentit, resulta interessant descriure els condicionants que determinen la comprensió de la fraseologia per part dels estudiants de secundària i analitzar els processos pragmaticocognitius que els permeten interpretar les unitats fraseològiques. Precisament, aquests són els objectius del nostre article. Així, doncs, el principal mecanisme que possibilita la comprensió del significat fraseològic i la identificació de la motivació, o de les imatges conceptuals que aquest significat evoca, és la inferència. A més, la percepció subjectiva i el bagatge experiencial de cada estudiant fan un paper decisiu en la interpretació dels fraseologismes, car la manca de correspondència entre els referents socioculturals dels joves i els referents que engendraren el sentit d'algunes d'aquestes estructures lingüístiques implica que sovint es generen interpretacions alternatives. Al capdavall, això demostra que la comprensió i l'evolució de la fraseologia s'emmarquen dins els processos normals de canvi lexicosemàntic.

Paraules clau: fraseologia catalana, motivació, inferència, subjectivació, coneixement enciclopèdic.

Abstract: Present-day young people find great difficulties in understanding idioms, and as a result, they do not resort to them. Such problems result from a variety of factors, which include the cultural distance between the reality which acts as the background to the meaning of idioms, on the one hand, and speakers' encyclopedic knowledge, on the other. In this respect, it is worth describing the factors which influence secondary school students' understanding of idioms and analysing the pragmatic and cognitive processes allowing them to interpret phraseological units; such is precisely the purpose of this paper. Thus, inference is the main mechanism making it possible to understand phraseological meaning and to identify the motivation or the conceptual images evoked by such meaning. Besides, the subjective perception and the experiential background of each student play a decisive role in the interpretation of idioms: indeed, the lack of correspondence between young people's social and cultural references and the references which once created the meaning of some of these structures, often lead to alternative interpretations of idioms. Eventually, this proves that the understanding and evolution of idioms are part of the normal processes of lexical and semantic change.

Keywords: Catalan phraseology, motivation, inference, subjectification, encyclopedic knowledge.

1. Introducció

A hores d'ara, els joves presenten dèficits notables quant al coneixement i l'ús dels fraseologismes³. I és que molt sovint tenen dificultats per a comprendre'ls. Generalment, aquestes mancances estan relacionades amb els canvis socioculturals que constitueixen el motor del canvi lingüístic. Així, doncs, entre les causes que

¹ Agraïm l'assessorament bibliogràfic i l'ajuda amb l'anglès que hem rebut de la professora Helena Sánchez (Universitat d'Alacant (UA), Departament de Filologia Catalana). També hem de reconèixer la paciència i la dedicació esmerçades pels professors Carles Segura (UA, Departament de Filologia Catalana) i Josep Martines (UA, Departament de Filologia Catalana) a l'hora de supervisar aquesta investigació. L'amic Jordi Antolí (UA, Departament de Filologia Catalana) ens ha donat bons consells i ens ha ajudat amb la gestió de les beques que han possibilitat aquesta investigació. Li hem de donar les gràcies, doncs, per ser tan atent. Finalment, al professor Vicent Martines (UA, Departament de Filologia Catalana) li devem l'oportunitat de dur a terme la present recerca amb el suport de l'institut superior d'investigació que dirigeix, l'ISIC-IVITRA.

² Filòleg, Institut Superior d'Investigació Cooperativa-IVITRA, Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant. La seua tasca investigadora se centra en la confecció i l'aprofitament de corpus textuais de caràcter diacrònic i en l'estudi canvi sintàctic i lexicosemàntic en català.

³ Al llarg d'aquest estudi, farem servir els termes *fraseologisme*, *unitat fraseològica* i *frase feta* com a sinònims per a designar les formes lingüístiques constituïdes per una estructura polilèxica rutinitzada.

expliquen els problemes de comprensió i ús de la fraseologia per part del jovent cal destacar:

1) Les transformacions en els sistemes de vida de la societat, com, per exemple, la generalització de la laïcitat o el fet de passar d'un model rural a un model industrialitzat, i, encara més, d'un model industrialitzat a un de tecnocratitzat.

2) Els canvis en la constitució de la família, que han afectat la transmissió intergeneracional de determinats coneixements amb una càrrega idiosincràtica considerable, com ara la literatura de base oral (una de les fonts més productives de fraseologia).

3) La proliferació de nous mecanismes de difusió de models lingüístics i nous focus d'irradiació de novetats culturals i lingüístiques: la xarxa, la televisió, la publicitat, els esports, el cinema, la música popular contemporània, l'exposició constant al paisatge lingüístic, etc.

4) La ubiqüitat de la traducció i el contacte entre llengües, la qual cosa propicia l'aparició de calcs semàntics.

5) La generació de noves necessitats comunicatives i en renovació a un ritme accelerat, més que en la cultura "tradicional".

D'acord amb aquestes premisses ens proposem descriure, mitjançant alguns principis de la Lingüística Cognitiva (LC) i la pragmàtica més recent, els processos inferencials pels quals els alumnes de secundària interpreten les unitats fraseològiques (UF) en català.

2. Marc teòric

La LC i les teories més innovadores de la pragmàtica conceben les UF com a estructures lingüístiques dinàmiques i perfectament coherents amb els processos de canvi lexicosemàntic (Ruiz Gurillo, 2001; Martí Sánchez, 2005). Segons aquest plantejament, si en la producció de les UF els parlants empen els mateixos mecanismes de construcció del significat que en la resta del lèxic, encara que aquestes formes lingüístiques tinguen algunes particularitats, com ara la idiomàtica (Cuenca, 2000; Salvador, 2000), la polilexicalitat o la fixació (Ginebra, 2003: 15-17), significa que hi ha la possibilitat d'accedir als procediments cognitius mitjançant els quals s'interpreten alguns fraseologismes.⁴ Aquest procés pel qual els parlants són capaços de relacionar l'ús que fan d'una determinada UF amb el sentit profund, o, si es vol, amb la imatge que evoca, es coneix com a *motivació* (Piirainen, 2012: 48). Si els parlants no poden identificar la imatge conceptual d'una determinada UF és perquè s'ha produït una desmotivació del significat fraseològic, amb la qual cosa la UF en qüestió esdevé opaca. Quan la UF és opaca poden ocórrer dues coses: (1) que el parlant use la frase feta sense ser conscient de la motivació o (2) que busque una motivació alternativa. El darrer fenomen, que es coneix amb el nom de *remotivació*, pot provocar, en alguns casos, un canvi en el sentit del fraseologisme (Fuster & Sánchez, 2012: 188).

La motivació de les UF i els fenòmens que se'n deriven, la desmotivació i la remotivació, estan condicionats per canvis de tipus sociocultural i, en darrer terme, pel coneixement enciclopèdic de què disposen els parlants. Des d'aquesta perspectiva, doncs, resulta necessari determinar quin paper fa la inferència en la comprensió de les UF, ja que, al capdavant, la inferència és el mecanisme cognitiu que permet construir el significat d'acord amb uns coneixements del món determinats. Per al nostre estudi, és

⁴ Convé advertir que no sempre es pot identificar el procés cognitiu pel qual es genera una UF. Hi ha casos en què l'opacitat de la motivació és tan gran que resulta gairebé impossible resseguir aquesta evolució.

especialment interessant aplicar els principis de la Teoria de la Inferència Invitada del Canvi Semàntic (TIICS), formulada per Traugott i Dasher (2002).

La TIICS, que se centra en un concepte anomenat pels autors *subjectivació*, atribueix un gran nombre de canvis semàntics a l'ús expressiu del llenguatge, com per exemple l'ús no literal o figurat, i a l'enriquiment pragmàtic d'elements lèxics (Cuenca, 2012). Per a poder entendre la idea de la subjectivació, cal explicar que els processos de canvi del significat s'inicien en la interacció entre els parlants. No debades, en la comunicació l'emissor tendeix a explotar l'estratègia inferencial per a maximitzar la quantitat d'informació transmesa mitjançant la menor quantitat d'expressió lingüística possible. Alhora, el receptor, que n'és conscient, sempre mira d'identificar les possibles implicacions de l'emissor en l'enunciat. Això fa que, inevitablement, la negociació del significat estiga condicionada per la tendència dels parlants a introduir la seua percepció subjectiva del procés.

De més a més, l'objectiu principal de la TIICS és explicar com, sovint, els significats pragmàtics experimenten una reanàlisi com a significats semàntics per processos de convencionalització. D'aquesta manera, el model teòric de Traugott i Dasher (2002), esquematitzat en la figura 1, propugna una evolució des de significats codificats o convencionalitzats als quals s'associen determinats significats que s'infereixen com a *implicatures conversacionals particularitzades* (ICP) (estadi I) que, amb el temps i a força d'aparèixer en contextos determinats, esdevenen *implicatures conversacionals generalitzades* (ICG) (estadi II) i suposen la creació d'un nou significat codificat o convencionalitzat.

Significat d'enunciat tipus

Convencionalització de les ICP en ICG

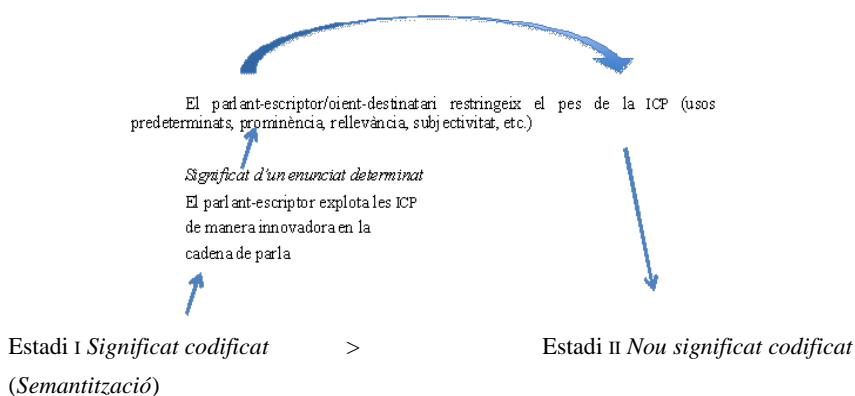

Figura 1. Model de la Teoria de la Inferència Invitada del Canvi Semàntic (TIICS) traduït al català (Traugott & Dasher, 2002, p. 38)

Finalment, cal tenir present que la intervenció de la subjectivitat del parlant en la interpretació del procés comunicatiu fa que la majoria d'inferències relacionades amb la comprensió del significat es generen per abducció. L'abducció és, juntament amb la deducció i la inducció, la tercera de les estratègies d'inferència lògica que distingí el filòsof Charles Sanders Peirce. Mitjançant aquest tipus d'inferència s'estableixen uns antecedents en forma d'hipòtesi per a explicar uns resultats determinats, els quals es conceben com a indicis per part del conceptualitzador i, en conseqüència, esdevenen el punt de partida d'aquest procés cognitiu (Svennevig, 2001). Així, doncs, la inferència abductiva implica sempre un raonament eventual, que

no és del tot cert perquè depèn, en darrer terme, de la percepció del subjecte, la qual està condicionada per la informació que aquest tinga de la realitat implicada i per la representació cognitivopragmàtica que en faça.

3. Metodologia

Aquest article es basa en una investigació que hem dut a terme als centres de secundària de la Vila Joiosa. Concretament, vam dissenyar una prova escrita en la qual, mitjançant preguntes obertes, demanàvem als alumnes que explicaren el significat («Què vol dir?») i la motivació («Per què vol dir això?») de cinc UF. Cal dir que les UF que triàrem foren locucions verbals, ja que ens interessava que els alumnes estiguessen mínimament familiaritzats amb els fraseologismes que conformaven l'enquesta. I, certament, les locucions verbals presenten uns índex de freqüència d'ús considerables.

Les locucions que constituïren la prova foren: *anar al gra*, *estar content com unes pasqües*, *plorar com una Magdalena*, *matar el temps* i *tallar el bacallà*. Com veiem, totes fan referència a un determinat coneixement del món i a unes imatges conceptuals concretes. Ara bé, no totes són idèntiques, car es diferencien pel que fa al grau d'idiomaticitat i transparència (Ruiz Gurillo, 2001): *anar al gra*, *matar el temps* i *tallar el bacallà* presenten un major grau d'idiomaticitat i opacitat que no pas *estar content com unes pasqües* o *plorar com una Magdalena*, ja que aquestes últimes compten amb elements que mantenen el sentit literal —el sintagma *estar content* en *estar content com unes pasqües* i el verb *plorar* en *plorar com una Magdalena*.

Quant a la mostra, cal dir que enquestàrem tot l'univers mostral, car passàrem la prova a tots els alumnes de 4t de l'ESO dels dos centres de secundària de la Vila Joiosa, l'IES La Malladeta i l'IES Número 3. Decidírem centrar la investigació en aquest curs perquè això ens permetia analitzar les capacitats que tenen els estudiants per comprendre la fraseologia en acabar l'ensenyament obligatori. En total, enquestàrem 162 alumnes, distribuïts en programes lingüístics diferents (Programa d'Ensenyament en Valencià i Programa d'Incorporació Progressiva), de manera que els resultats de la prova provenen tant d'escolars que estudien en català com d'escolars que estudien en castellà.

4. Casos de remotivació i desplaçament del significat fraseològic

La casuística de respostes donades pels alumnes de 4t de l'ESO sobre el sentit i la motivació de les locucions que constituïen la prova és molt diversa. Ara bé, els casos més interessants són, precisament, els que es corresponen amb respostes que no coincideixen amb el sentit o la motivació canòniques. Dins d'aquest conjunt d'exemples distingim tres subcategories diferents:

- Casos en què es produeix un desplaçament semàntic del sentit, sense que això supose cap canvi a l'hora d'interpretar la motivació.
- Respostes en què els informants infereixen una motivació diferent de la canònica sense que es canvie la interpretació del sentit, que coincideix amb la interpretació convencional.
- Exemples en què el canvi de sentit apareix associat a casos de remotivació del significat fraseològic.

A continuació presentem els casos que formen part de la darrera subcategoria esmentada. Es tracta d'exemples que il·lustren una de les possibles conseqüències a les quals pot conduir la desmotivació i la posterior remotivació del significat fraseològic d'acord amb l'opinió de Fuster i Sánchez (2012). Ens referim, justament,

al canvi de sentit. Així, doncs, les interpretacions que descrivim al llarg de les pàgines següents presenten un grau considerable de subjectivació (Traugott & Dasher, 2002). No debades, són casos en què la percepció dels informants a l'hora de donar sentit a les locucions ha propiciat processos inferencials alternatius als convencionals, tant pel que fa al significat com pel que fa a la motivació de les expressions. De més a més, es tracta de respostes que, d'acord amb l'evolució que proposa la TIICS per explicar el canvi semàntic (vg. figura 1), donen compte del primer estadi del procés. Per tant, els exemples que analitzem en aquest article són *implicatures conversacionals particularitzades*, segons la terminologia de Traugott i Dasher. Cal advertir, però, que, en realitat, aquestes inferències, tot i ser certament *particularitzades*, no es produeixen en el transcurs d'una conversa ni en el marc d'un procés natural de comunicació: tenen lloc, més tost, en el procés mental de semiosi (Brandt & Brandt, 2005) dut a terme per a alguns dels alumnes quan, en la prova, van haver de donar una explicació semanticopragmàtica coherent —subjectivament coherent, si més no— a determinats signes lingüístics, en aquest cas de caràcter fraseològic.

4.1 Plorar com una Magdalena⁵

- (1) Significa 'estar trist' / Perquè 'Maria Magdalena plorà de pena per la crucifixió de Jesucrist'
- (2) Significa 'plorar per la pèrdua d'algú' / Perquè 'Maria Magdalena plorà de pena per la crucifixió de Jesucrist'
- (3) Significa 'fer com si es plorés'
 - (a) Perquè 'les magdalenes estan seques'
 - (b) Perquè 'les Magdalenes són dones pagades per a plorar en els enterraments'

Plorar com una Magdalena significa, segons el DIEC (s. v. *plorar*) i el DCVB (s. v. *plorar*), 'plorar abundantment'. D'aquesta manera, la UF estableix una comparació amb Maria Magdalena amb la qual cosa cal buscar l'origen i la motivació en el Nou Testament. Gràcies a la informació que ofereixen els evangelis canònics sobre aquest personatge, sabem que Maria Magdalena (1) ajudà Jesús i els deixebles durant la predicació a Galilea (Lc 8,2) i (2) presencià la crucifixió de Crist (Mc 15, 45-47, Mt 27, 55-56, Jn 19, 25) i (3) fou, juntament amb altres dones, el primer testimoni de la resurrecció del Fill de Déu (Mt 28,1-5, Jn 20,1-2, Mc 16,1-5, Lc 24,1-10). Tanmateix, la tradició cristiana occidental catòlica, sense seguir cap argument exegetíc, ha identificat aquesta dona amb altres personatges femenins del Nou Testament. Per això, hom associa, per exemple, la figura de Magdalena a la pecadora que rentà amb llàgrimes els peus del Senyor, els unguí amb perfums i els eixugà amb els cabells. De fet, és ben probable que l'expressió *plorar com una Magdalena* derive d'aquesta confusió entre Maria Magdalena i aquest altre personatge. Els evangelis sinòptics (Lc 7,36-50, Mc 14,3-8, Mt 26,6-13) expliquen que una dona va anar a veure a Jesucrist perquè la deslliurés dels pecats. Així doncs, la pecadora, a causa del penediment, esclatà a plorar i rentà els peus a Jesús amb les llàgrimes, com a mostra de penitència. Comptat i debatut, aquesta hipèrbole —perquè plorar fins a poder rentar-li els peus a una persona amb les llàgrimes és, certament, una hipèrbole— i el fet que la pecadora s'haja identificat tradicionalment amb el personatge de Maria Magdalena són les causes que expliquen el sentit de la locució.

⁵ Les interpretacions alternatives relacionades amb les locucions *anar al gra* i *estar content com unes pasqües* no les incloem en aquest article, ja que no es corresponen amb casos en què els desplaçaments semàntics s'associen a remotivacions.

La inferència que hi ha en (1) consisteix a associar el plor amb la tristor, un dels motius principals pels quals la gent plora. Convé destacar que la tristor, tot i ser segurament la raó més usual del fet de plorar, no és l'única. Pensem, per exemple, en les situacions en què l'alegria extremada també pot fer que vèssim alguna llàgrima. El més probable és que els alumnes que han donat aquesta resposta hagen inferit que *plorar com una Magdalena* té més implicacions de les que, en realitat, té. I és que han generat una hipòtesi que desplaça el sentit de la locució des de 'plorar molt' a 'estar trist', per l'efecte de la metonímia CAUSA PER CONSEQÜÈNCIA⁶ (Barcelona, 2012).

Ara bé, la tria de la tristor no és casual en aquesta reinterpretació. Perquè, més enllà de la prototipicitat d'aquest sentiment com a causa de la secreció de llàgrimes, la tristor és l'emoció que, segons els informants que han inferit aquest significat, motiva el sentit de la frase feta. Precisament, tots els alumnes que han interpretat, de manera alternativa, que *plorar com una Magdalena* significa 'estar trist' han relacionat el perquè de l'expressió amb la pena de Maria Magdalena per la mort de Jesucrist. Per tant, en aquest exemple se substitueix l'escena bíblica que, segons sembla, és l'origen de la locució per una altre episodi del Nou Testament en el qual també apareix Maria Magdalena: la crucifixió. Així, encara que el personatge siga el mateix, el fet de situar-lo en un altre passatge de la Bíblia comporta que l'explicació sobre la causa del plor canvie. En aquest cas, Magdalena ja no plora per penediment, sinó per dolor, per pena, a causa de la mort de Crist. Al capdavant, el sentit que s'atribueix a la locució en (1) s'explica per la focalització del sentiment subjacent en la imatge conceptual que evoca la UF als alumnes que han donat aquesta resposta. Segurament, la remotivació té a veure amb el pas d'una societat profundament religiosa a una societat on la religió i la cultura catòlica resten en segon terme.

En (2) el procés inferencial és molt semblant a l'anterior, ja que els informants han també desplaçat el significat convencional de *plorar com una Magdalena* amb una metonímia del tipus CAUSA PER CONSEQÜÈNCIA (Barcelona, 2012). De totes les possibles raons per les quals la gent plora, n'han focalitzat una molt concreta: la mort d'una persona estimada. En realitat, aquesta extensió semàntica està molt vinculada a la primera, car l'emoció que mena a plorar en aquestes situacions és la pena, la tristor. D'altra banda, com en la reinterpretació anterior, aquesta implicatura també està associada al fet que els informants hagen assenyalat com a motivació de la frase feta el plany de Maria Magdalena davant la mort de Crist.

El sentit que s'atribueix a la locució en (3) té a veure amb una atribució d'iconicitat prèvia, motivada per la pèrdua de referencialitat del mot *Magdalena*. En (a) s'ha interpretat que *Magdalena* fa referència al brioi, mentre que en (b) s'ha relacionat el terme amb els ploracossos. Certament, aquests casos presenten un grau de subjectivació del significat considerable (Traugott & Dasher, 2002). No debades, s'ha inferit, per vies diferents, que el sentit de *plorar com una Magdalena* és gairebé oposat respecte del significat convencional: 'plorar molt' > 'fer com si es plorés', és a dir, 'no plorar realment'.

El primer cas, (3) (a), és un exemple esclaridor del desconeixement generalitzat de la cultura bíblica per part del jovent. Com hem vist, en (1) i (2) s'identifica el personatge de Maria Magdalena, encara que se'l situe en un altre episodi del Nou Testament. Per contra, en (3) (a) el referent que ompli el buit conceptual ja no té res a veure amb la religió, perquè els alumnes, malgrat la majúscula inicial, han identificat el mot *Magdalena* amb el dolç, amb el 'Pastís petit

⁶ Convencions emprades en aquest article: van en versaletes les metonímies (PART PEL TOT); van en versaletes i entre el signe + les metàfores (+EL TEMPS SÓN DINERS+); van en versaletes i entre claudàtors els conceptes ([REPARTIR]).

ovalat o rodó, de massa esponjosa, fet de farina, llevat, llet, sucre, ou i oli' (DIEC, s. v. *magdalena*). En definitiva, com que el marc bíblic ja no forma part del seu coneixement de món, l'han substituït per un altre que els resultava accessible: el marc BRIOIXERIA. A més, a l'hora de relacionar el referent proposat amb el sentit de la frase feta, s'ha focalitzat, de totes les característiques d'una magdalena, l'eixutesa. Així, doncs, considerem que la fixació en la manca de suculència que solen tenir aquests dolços —si no és que estiguen farcits d'alguna crema o s'acompanyen amb llet o cafè— ha permès concloure que plorar com una Magdalena significa 'fer com si es plorés', és a dir, no plorar realment. A més, també s'ha focalitzat un element molt concret del plor. Es tracta de les llàgrimes, les quals s'han relacionat amb la substància (en aquest cas, amb l'absència de substància) de l'aliment. En definitiva, com que una magdalena, que és el referent que ompli el buit conceptual del mot *Magdalena*, no és sucosa *per se*, s'interpreta que la locució significa 'fer com qui plora', és a dir, no vessar llàgrimes en realitat.

En (3) (b) s'infereix el mateix sentit però per una altra via, ja que el referent que s'ha emprat per atribuir iconicitat a la forma *Magdalena* és un altre: els ploracossos. Segons el DIEC, el terme *ploramorts* o *ploracossos* fa referència a la 'Persona llogada per anar plorant en els enterraments'. Per la seua banda, el DCVB indica que *ploracossos* significa 'home o dona que es lloga per a plorar en els enterraments'. Ara bé, sembla que aquestes persones solien ser majoritàriament dones. Almenys així es dedueix de la definició que dóna el DRAE del lema *plañidero, ra*: 'Mujer llamada y pagada que iba a llorar a los entierros'. Per tant, no ens ha d'estranyar que alguns alumnes hagen afirmat que el sentit que creuen que té la locució *plorar com una Magdalena* prové de «les dones pagades per a plorar en els enterraments». Pel que fa a la relació entre aquest referent i el sentit de la frase feta, s'interpreta que el plany de les ploraneres no és autèntic, perquè ploren per diners, i, per tant, s'infereix que plorar com una ploracossos és plorar de manera falsa.

En tots aquests casos els canvis de significat i les remotivacions de la UF s'expliquen, d'acord amb la proposta de Traugott i Dasher, per la interpretació subjectiva que n'han fet els alumnes mitjançant inferències invitades basades en hipòtesis de caire abductiu (Svenerig, 2001). Així, doncs, en les explicacions que acabem d'analitzar els informants han inferit que el significat de *plorar com una Magdalena* no és composicional, quan, en realitat, té un grau de composicionalitat bastant considerable. Com demostra Leonor Ruiz Gurillo (2001), la idiomaticitat o la no-composicionalitat semàntica dels fraseologismes és un tret gradual. I, en aquest cas, es tracta d'una locució formada per reinterpretació parcial (Timofeeva, 2012: 135): el verb *plorar* manté el significat literal en no participar de la reinterpretació, mentre que el component *com una Magdalena* adquireix, precisament a causa de l'acció d'aquest mecanisme de creació fraseològica, el significat de 'abundosament' (DIEC, DCVB). Fet i fet, els alumnes que han donat com a resposta (1), (2) i (3) han interpretat que la locució, en la mesura en què és una construcció idiomàtica, té més implicacions de les que, al capdavant, la constitueixen. En conseqüència, s'ha canviat el sentit canònic de plorar com una Magdalena per uns altres, mitjançant diferents graus de subjectivació. Mentre que en (1) i (2) la locució presenta un cert desplaçament semàntic produït per la focalització en algunes de les causes del plor, en (3) el sentit canvia completament, ja que la interpretació que es fa de la UF porta a inferir un significat gairebé oposat al convencional. Alhora, aquestes interpretacions alternatives apareixen associades a diferents casos de remotivació, els quals presenten també un grau de subjectivació creixent segons l'ordre en què els hem exposat. Si en (1) i (2) encara s'identifica el referent bíblic, tot i que en unes altres circumstàncies, en (3) (a) i (3) (b) la imatge conceptual que suscita la locució en els informants està totalment allunyada del referent originari.

4.2 *Matar el temps*

- (4) Significa ‘perdre el temps’ / Perquè ‘si es mata el temps desapareix: passa i no torna’
- (5) Significa ‘divertir-se’ / Perquè ‘el temps passa de pressa’
- (6) Significa ‘aprofitar el temps’ / Perquè ‘el temps passa de pressa’

Tant el DIEC (s.v. *matar*) com el DCVB (s.v. *matar*) inclouen aquesta locució verbal. El primer diccionari la defineix com a ‘Perdre'l [el temps]’, mentre que el segon ho fa com a ‘Passar-lo [el temps] sense treballar seriosament’. Nosaltres, però, considerem que el sentit en el qual s’usa la frase feta no és ben bé aquest. Per contra, creiem que s’acosta molt més al sentit convencional de *matar el temps* una de les frases fetes que Maria Teresa Espinal proposa com a sinònim en el *Diccionari de sinònims de frases fetes: matar l’avorriment*. De més a més, cal dir que el DRAE (s.v. *tiempo*) dóna una definició, al nostre parer, encertada de la forma equivalent en castellà, la qual coincideix amb la catalana:

matar alguien el tiempo

1. loc. verb. Ocuparse en algo, para que el tiempo se le haga más corto.

I és que, a hores d’ara, sembla que *matar el temps* s’empra per a designar el fet d’ocupar el temps o entretenir-se amb alguna cosa mentre s’espera un esdeveniment determinat. En definitiva, aquesta locució equival, si fa no fa, a *perdre el temps*, però amb un matís important: *matar el temps* implica *perdre'l*, ocupar-lo, de manera totalment conscient i voluntària. Per tant, a través d’una inferència invitada o associada (Traugott & Dasher, 2002) generada per abducció —en la mesura en què parteix de la percepció del subjecte conceptualitzador i, per tant, és probable però no certa (Svennevig, 2001)—, en la qual s’ha focalitzat amb una metonímia la condició de voluntarietat, s’arriba a la conclusió que aquest fraseologisme al·ludeix al fet de voler entretenir-se.

Cal reconèixer que no hem pogut documentar enlloc la motivació d’aquesta unitat fraseològica. Tanmateix, ens aventurem a apuntar una possible explicació d’acord amb el sentit. Com que el significat de *matar el temps* que considerem convencional implica fer coses voluntàriament, entretenir-se, per a perdre consciència del temps, el verb *matar* s’usa en un sentit metafòric per a expressar la voluntat de fer desaparèixer un període de temps determinat o, si més no, la consciència que el subjecte té de l’existència d’aquest període de temps. La metàfora que creiem que hi ha darrere d’aquesta inferència és una metàfora ontològica (Lakoff i Johnson, 1980), ja que el temps es concep com si fos una entitat, en aquest cas com un ésser viu, al qual hom pot matar.

Partint d’aquestes premisses, és probable que en alguns casos els parlants desplacen el sentit convencional perquè focalitzen algun dels aspectes que hi ha subjacents: d’una banda, quan hom vol que el temps passe mentre s’entreté a fer quelcom no sol ocupar-lo en afers útils o que té l’obligació d’atendre —ans al contrari, solen ser les obligacions el que s’espera que arribe mentre passa el temps—; d’altra banda, quan algú necessita distraure’s acostuma a fer activitats que li resulten plaents.

Si es focalitza el primer aspecte, s’infereix que el temps es perd —encara que siga de manera voluntària— perquè no s’aprofita per fer quelcom útil o atendre alguna obligació. Aquesta implicatura la trobem, precisament, en (4), on, a més a més, apareix associada a una interpretació alternativa de la motivació segons la qual es mata el temps perquè, com que passa i es perd, desapareix i ja no torna. Al capdavall, tot

aquest procés inferencial es produeix mitjançant l'acció de la metàfora estructural +EL TEMPS ÉS UN RECURS LIMITAT+, també formulada com a +EL TEMPS ÉS UNA COSA VALUOSA+ o +EL TEMPS SÓN DINERS+ (Lakoff i Johnson: 1980).

Per contra, si el que es focalitza és el segon aspecte (la relació que sol haver-hi entre la voluntat de distracció i la realització d'activitats plaents), es pot arribar a inferir, de manera abductiva, que el fet d'entretenir-se mentre passa el temps implica diversió. El procediment que possibilita aquesta inferència de base metonímica segueix l'esquema RESULTAT PER CONDICIÓN (Barcelona, 2012). Així doncs, la segona implicatura que es pot derivar del significat convencional de *matar el temps* es correspon amb el cas (5). En aquesta interpretació hi ha, a més, una altra inferència que té a veure amb la motivació del fraseologisme i que es basa en el tòpic cultural següent: el temps passa més ràpid quan es fan activitats que resulten satisfactòries. Per tant, els informants relacionen l'acció de matar amb la percepció que els períodes temporals en els quals hom es diverteix són efímers. Aquesta reinterpretació de l'origen la trobem reproduïda també en (6). Ara bé, en aquest cas el sentit de la locució presenta una extensió semàntica del significat alternatiu que hi ha en (5). És a dir, que la implicatura que hi ha en (6) integra l'anterior, la de (5), i, de fet, no s'entendria sense aquesta: com que *matar el temps* s'associa a 'divertir-se' s'infereix, amb un grau major de subjectivació i a través de la metonímia RESULTAT PER CONDICIÓN (Barcelona, 2012), que aquesta experiència és profitosa. En aquest cas, suposem que els alumnes deuen haver interpretat que desapropiar el temps implicaria avorrir-se, a diferència dels informants que, en (4), havien considerat que aprofitar-lo implicava destinar-lo a les obligacions. D'aquesta manera, la inferència que hi ha en (6) parteix d'una perspectiva oposada a la que hi ha en (4).

Reprenem novament la proposta de la TIICS de Traugott i Dasher per a explicar les interpretacions alternatives que afecten la locució *matar el temps*. Així, doncs, cal dir que tots els casos que hem analitzat es basen en implicatures particularitzades, de manera que es corresponen amb el primer estadi d'evolució semàntica que distingeixen aquests autors (cf. Figura 1). Del significat canònic 'entretenir-se a fer quelcom mentre s'espera que arribe un esdeveniment més important' s'infereix que (4) el temps no s'ocupa en afers de profit i, per tant, es perd. Per contra, en (5) el focus de la implicatura recau en el fet d'entretenir-se, amb la qual cosa de l'existència d'entreteniment s'infereix l'existència de diversió. Aquesta inferència és el punt de partida de la interpretació que es fa en (6), ja que de la suposada existència de diversió s'infereix l'aprofitament del temps. Totes aquestes implicatures tenen en comú que són resultat d'un procés de subjectivació del significat convencional, és a dir, que parteixen de la percepció subjectiva dels alumnes. En aquest sentit, es tracta d'interpretacions hipotètiques, abductives (Svennevig, 2001), que són probables en la mesura en què parteixen de l'experiència acumulada dels informants en relació amb l'ús del temps.

4.3 Tallar el bacallà

(7) Significa 'aprofitar-se d'una situació' / Perquè 'qui raciona el bacallà decideix quina quantitat pertoca a cadascú i per això tendirà a endur-se la millor part'

(8) Significa 'compartir' / Perquè 'qui fa racions vol compartir-les amb els altres'

(9) Significa 'ser generós' / Perquè 'qui fa racions vol donar més als altres'

(10) Significa 'intimidat' / Perquè 'tallar implica tenir un ganivet en la mà'

(11) Significa 'ser minucios' / Perquè 'el peix s'ha de tallar amb compte, ja que té moltes espines'

La definició que dóna el DIEC (s. v. *tallar*) d'aquesta locució és 'Dominar una situació de manera clara i absoluta'. Per la seua banda, el DCVB (s. v. *tallar*) proposa la definició següent: 'Esser àrbitre absolut, fer la seva voluntat sense oposició'. Quant a la motivació, Joan Amades (2003: 533) relaciona aquesta UF amb una de les funcions de l'abat dins del monestir. I és que, segons explica el folklorista, en temps de quaresma l'abat o prior s'encarregava de fer les racions de bacallà i de repartir-les entre els germans de la congregació. De fet, aquesta hipòtesi lliga amb l'etimologia del mot *abadeco* (variant de *abadejo*), ja que el DCVB documenta que aquesta forma «és vocable pres del cast. *abadejo*, que prové del llatí *abbatĭcŭlu*, dim. de *abbate* (= 'abat')». Per tant, darrere d'aquesta funció vinculada al càrrec de l'abat hi havia una certa al·lusió a l'eucaristia. Però el que ens interessa de l'ètim d'aquesta expressió és que té un caràcter metonímic. Podríem definir aquesta metonímia amb un esquema com el següent: FUNCIO PEL CÀRREC⁷, categoria que formaria part de l'etiqueta general de PART PEL TOT (Barcelona, 2012). Fet i fet, la motivació d'aquesta frase feta presenta una base metonímica, en la mesura en què el paper global de l'abat en el monestir (manar o dirigir), la meta de la metonímia, s'expressa mitjançant una de les moltes tasques que s'hi associen (tallar el bacallà), la font d'aquest mecanisme cognitiu.

Finalment, cal dir que darrere del sentit i la motivació que hem considerat com a convencionals respecte de *tallar el bacallà*, hi ha unes idees importants que convé no obviar. Es tracta dels conceptes [RACIONAR] i [REPARTIR]. I és que, certament, qui raciona i reparteix té la capacitat de decidir quina part i quina quantitat pertocuen a cadascú.

En les inferències alternatives que hem documentat, referides al sentit i la motivació de *tallar el bacallà*, hi ha un denominador comú, i és que tots els casos parteixen del sentit literal de la locució i, per tant, de l'escenari (Cuenca, 2000: 40) de tallar el peix. D'aquesta acció concreta, es poden derivar diferents inferències. Per exemple, es pot evocar el concepte de repartició mitjançant l'esquema metonímic PART PEL TOT (Barcelona, 2012) o, per ser més concrets, RESULTAT PER CONDICIO (Barcelona, 2012). I és que d'entre les finalitats de tallar el peix (condició) hi ha la de fer racions i repartir-les (resultat). Alhora, d'aquesta primera subjectivació se'n poden originar d'altres a través del mateix procediment metonímic. Llavors, aquestes implicatures tindrien a veure amb la manera en la qual es duu a terme la repartició. Així, doncs, hi pot haver tres pressuposicions diferents. La primera seria que el racionament no es produeix de manera equitativa perquè qui reparteix s'aprofita del fet que decideix quina porció pertoca a cadascú i es reserva la part més gran. Aquesta implicatura es correspon amb el cas (7). Una segona inferència possible consistiria a fer les parts iguals amb l'objectiu de compartir-les: és, precisament, la interpretació que hi ha en (8). Finalment, com s'esdevé en (9), es podria inferir que l'encarregat de repartir es queda amb la part més petita, perquè és generós i ofereix més quantitat a la resta.

Els dos casos últims, (10) i (11), són el resultat de focalitzar altres elements de l'acció de tallar el peix. En (10) s'ha inferit que tallar implica tenir un ganivet, per una subjectivació metonímica del tipus INSTRUMENT PER ACCIO (Barcelona, 2012). Certament, aquesta inferència té molt a veure amb el significat alternatiu que es dóna de la locució en aquest cas, 'intimidat'. De fet, interpretem que s'ha arribat a inferir aquest sentit, que presenta un grau elevat de subjectivitat, des de la focalització en el ganivet, ja que una de les possibles accions que es poden dur a terme amb un ganivet és justament esporuguir algú. Finalment, l'element de l'acció de tallar el peix que s'ha

⁷ Aquesta etiqueta la proposem nosaltres.

focalitzat en (11) és la dificultat que suposa tallar-lo perquè té moltes espines i convé anar amb compte. Per tant, s'ha fet una inferència de base metonímica que segueix l'esquema CIRCUMSTÀNCIA PER ACCIÓ (Barcelona, 2012) i que, segons creiem, determina el sentit 'ser minucios'.

Com en les interpretacions de les altres UF que hem analitzat, aquests exemples també il·lustren el primer estadi del procés de canvi lexicosemàntic proposat per Traugott i Dasher (cf. Figura 1). No debades, es basen en inferències particularitzades. Ara bé, aquestes interpretacions alternatives de *tallar el bacallà* no són idèntiques, car el grau de subjectivació del significat i la motivació fraseològiques augmenta segons l'ordre en què les hem exposades. En (7), (8) i (9) la locució encara evoca en els informants una imatge subjacent en el significat convencional i la motivació originària: la repartició. En cada cas, però, la manera en què es duu a terme el repartiment pren una perspectiva distinta, la qual cosa determina els diferents sentits que s'atribueixen en aquests tres primers exemples a la UF. Per contra, en (10) i (11) la interpretació dels alumnes ja no inclou la idea de *repartir*, per la qual cosa tant el sentit alternatiu com la remotivació d'aquests exemples són més subjectives que les dels tres casos anteriors, ja que s'allunyen més del sentit i la motivació convencionals. De més a més, les cinc interpretacions que hem comentat són resultat de processos inferencials de tipus abductiu (Svennevig, 2001), ja que es basen en l'experiència que tenen els alumnes en relació amb l'escenari (Cuenca, 2000: 40) de tallar un aliment, en aquest cas un peix —el fet que siga un peix és un aspecte rellevant en la interpretació que hi ha en (11).

5. Conclusions

Al llarg d'aquestes pàgines hem vist com les interpretacions alternatives en les quals els alumnes han desplaçat el sentit i, alhora, han remotivat el significat fraseològic de les locucions verbals que constitueixen l'enquesta estan condicionades per inferències invitades (Traugott & Dasher, 2002). I és que, davant de determinats símbols lingüístics, en aquest cas de caràcter fraseològic, els informants han desenvolupat respostes interpretatives, mitjançant els seus coneixements del món, en forma d'hipòtesis de caire abductiu (Svennevig, 2001), no sotmeses a la lògica, o, si més no, determinades per la lògica de la pragmàtica i de la semiòtica.

Aquestes interpretacions subjectives, basades generalment en cadenes de projeccions metonímiques, s'expliquen perquè els alumnes enquestats, en enfrontar-se a la prova, han assumit el paper de receptors i han suposat que els fraseologismes pels quals se'ls preguntava connotaven més coses de les que semblava que deien. De fet, la tendència a inferir més significat del que, d'entrada, sembla que es pot associar a les locucions els ha portat a fer més implicatures de les que calia per a construir el significat convencional i identificar la motivació considerada com a canònica. Un dels motius principals que ha menat molts alumnes a fer aquesta mena d'inferències és, precisament, la incapacitat d'activar el coneixement enciclopèdic que actua com a rerefons del significat fraseològic. D'acord amb aquests resultats, resulta evident que, almenys en l'univers que hem enquestat, la distància sociocultural entre alguns referents fraseològics i el coneixement enciclopèdic dels alumnes és un factor que condiona notablement la comprensió de les UF.

Bibliografia

Amades, Joan (2003) *Costumari català: El curs de l'any*. Volum II, Barcelona, Salvat Editores.

- Barcelona, Antonio (2012), «Metonímia conceptual», dins Iraide Ibarretxe & Javier Valenzuela (dir.), *Lingüística cognitiva*, Barcelona, Anthropos, p. 123-146.
- Brandt, Line & Per Age Brandt (2005): «Making sense of a blend. A cognitive-semiotic approach to metaphor». *Annual Review of Cognitive Linguistics*, 3, p. 216-249.
- Cuenca, Maria J. (2000) «L'estudi de les construccions idiomàtiques des de la lingüística cognitiva i l'anàlisi contrastiva», dins Vicent Salvador & Adolf Piquer (eds.), *El discurs prefabricat. Estudis de fraseologia teòrica i aplicada*, Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, p. 33-48.
- (2012) «La gramaticalització», dins, Iraide Ibarretxe & Javier Valenzuela (dir.), *Lingüística Cognitiva*, Barcelona, Anthropos, p. 41-68.
- DCVB = Antoni Maria Alcover & Francesc de Borja Moll (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca, Editorial Moll, 12 vols. [<http://dcvb.iecat.net>]
- DIEC = *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. [<http://dlc.iec.cat>]
- Espinal, M. Teresa (2006): *Diccionari de sinònims de frases fetes*, Barcelona, Valencia, Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat de València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Fuster, M. Àngels & Elena Sánchez (2012) «La fraseologia des d'una doble perspectiva: sincrònica i diacrònica», dins *eHumanista/IVITRA*, 2, p. 185-201.
- Ginebra, Jordi (2003) «Fraseologia, concurrències lèxiques i llengua estàndard», dins, Miquel Àngel Pradilla (ed.), *Identitat lingüística i estandardització*, Valls, Cossetània Edicions, p. 7-55.
- Lakoff, George, & JOHNSON, Mark (1980) *Metaphors we live by*, Chicago: The University of Chicago Press; traducció castellana, 1986, *Metáforas de la vida cotidiana*, Madrid, Cátedra.
- Martí Sánchez, Manuel (2005) «Explorando la definición real de los fraseologismos». *Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación (clac)*, 24, p. 47-73.
- Piirainen, Elisabeth (2012): *Widespread Idioms in Europe and Beyond. Toward a Lexicon of Common Figurative Units*. Nova York: Peter Lang.
- Ruiz Gurillo, Leonor (2001): «La fraseología como cognición: vías de análisis», *Lingüística Española Actual XXIII/1*: p. 107-132.
- Salvador, Vicent (2000) «Idiomàticitat i discurs prefabricat», dins, Vicent Salvador & Adolf Piquer (ed.), *El discurs prefabricat. Estudis de fraseologia teòrica i aplicada*, Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, p. 19-31.
- Svennevig, Jan (2001) «Abduction as a methodological approach to the study of spoken interaction», *Norskraft*, 103, p. 1-22.
- Timofeeva, Larissa (2012): *El significado fraseológico. En torno a un modelo explicativo y aplicado*, Madrid, Liceus.
- Traugott, Elizabeth C. & Richard B. Dasher (2002) *Regularity in semantic change*, Cambridge University Press.

Recebido para publicação em 14-08-14; aceito em 16-09-14